

УДК 821.111(71)-31Етвуд.09

Інна Пархоменко(Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна)

РЕЛІГІЙНІ СЮЖЕТИ В РОМАНІ М. ЕТВУД „РОЗПОВІДЬ СЛУЖНИЦІ”

Досліджуються релігійні сюжети в дистопічному романі М. Етвуд „Розповідь Служниці”. Показано символіко-алегоричні картини суспільства, яке живе за законами релігії. На прикладі роману висвітлені проблеми сучасного стану релігії та її місце у житті людини ХХІ ст. Розглядається також гендерна тематика.

Ключові слова: М. Етвуд, релігія, Біблія, ілюзія, віра, свобода, примус.

У контексті складних, всеохоплюючих трансформаційних процесів релігійний дискурс залишається незмінним у літературознавстві. Література протягом свого розвитку широко використовувала релігійні мотиви. Незаперечним залишається той факт, що з часу виникнення релігії головні культурні парадигми, зокрема Заходу, визначалися християнством або ж опозицією до нього. У наш час спостерігається криза релігійності, що, як стверджує М. Марчук у статті „Криза релігійності – проблема особистості”, неминуче породжує втрату духовності людини [4, с. 76]. Проблему взаємовідношень людини й релігії намагалися осмислити релігійні мислителі минулого століття й сучасності, серед яких як зарубіжні (М. Бубер, М. Бердяєв, Р. Генон, П. Сорокін, К. Барт, Ж. Нікола, Д. Трофімов, Д. Фурман, О. Хакслі та ін.), так і вітчизняні літературознавці сьогодення, зокрема А. Нямцу, М. Жулинський, І. Дзюба, Л. Мороз. Релігійні сюжети досить повно представлені не лише у світовій літературі (наприклад, у творчості Коннора, Мільдона, Купера, Сартра, Камю), але й в українській літературі (Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, М. Хвильовий, І. Драч), де спільним є класичне трактування ролі релігії у житті людини. Останнім часом у творах вітчизняних і зарубіжних авторів спостерігається трансформація релігійної доктрини. Так, у французькій літературі прикладом цього є романи Б. Вербер „Мурашки” та „День мурахи”, М. Уельбека „Світ як супермаркет”, а в українській літературі – це роман „Алена й Аспирин” Марини та Сергія Дяченків.

Завданням статті є дослідити релігійні літературні сюжети в жанрі антиутопії на матеріалі роману М. Етвуд „Розповідь Служниці”. Не зважаючи на те, що творчість М. Етвуд була об’єктом вивчення в роботах Н. Воронцової, О. Вежлівої, Н. Овчаренко, Л. Романчук, релігійна проблематика роману залишилася мало дослідженою. Тому актуальність дослідження, по-перше, вбачаємо у висвітленні ролі релігії у житті

персонажів роману „Розповідь Служниці”, по друге, – у відповіді на запитання: чи зможе взагалі зберегти себе релігія в майбутньому.

Роман М. Етвуд „Розповідь Служниці” дослідники трактують як дистопію. Цей термін як синонім антиутопії вживають як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники. Латиною *dis-* (гр. *dys*) як префікс означає розділення, відділення, заперечення, повідомляє поняття, до якого додається негативне протилежне значення. В. Чалікова стверджує, що дистопія – це „перемога сил розуму над силами добра, абсолютна антитеза утопії, антиутопія – це лише заперечення принципу утопії, що дає більшу міру свободи. Н. Овчаренко розуміє термін „дистопії” як моделі майбутнього, які символізують наслідки певної політичної чи соціальної поведінки, характерної для сьогодення. Дистопія є результатом деформації більше етичних, ніж літературних, норм, а їхній політико-соціальний коментар містить виразний дидактичний елемент. З огляду на останні політичні події у світі, твір, написаний 1985 року, можна назвати до певної міри романом-передбаченням. Сама письменниця говорила, що перенесла дію свого твору „в інший час і місце, та мотиви його залишилися історичними” [5, с. 132].

У ньому йдеться про виникнення на північному сході сучасних Сполучених Штатів Америки вигаданої Республіки Галаад. У романі М. Етвуд „Розповідь Служниці” релігія створила взагалі новий соціум, а отже й нову віру та нові догмати. Це вже не ірреальний Старший Брат, як стверджує І. Тузовський Дж. Оруелла, чи міфічні фігури Форд і Фрейд О. Хакслі, які, зливаючись, створюють містичну, але досить реальну фігуру Благодійника [7, с 85]. Ні, роман описує події далекого майбутнього, коли сама церква взагалі зникає як соціальний інститут: „церква маленька, одна із перших, що збудували тут сотні років тому, але її більше не використовують, там лише музей,... давні надгробки на місці вивітрені, роз’єднані, з черепами й схрещеними кістками, *momento mori*” (тут і далі переклад з російської наш. – І.П.) [8, с. 35]. Аналізуючи ж релігійну карту світу сьогодні, слід звернутися до досліджень, проведених американською соціологічною службою Gallup, яка опублікувала результати масштабного опитування, що стосувалося питання: наскільки важлива релігія в житті жителів більш ніж 114 країн світу. І виявилось, що найвищий рівень релігійності спостерігається не в Сполучених Штатах Америки, а в Бангладеші, Нігерії, Ємені, Індонезії, Шрі-Ланці, де відповідна позначка досягає 99 відсотків. Релігія для віруючого в цих країнах є компенсацією всіх тяготіхнього земного буття. У свідомості релігійної людини сприйняття тяжкої дійсності сусидить із баченням картин райського буття, ідеального світу, де панують рівність і свобода.

Літературознавці класифікують цей роман не лише як роман-дистопію, але й як роман-попередження, як роман-фантастику. І кожне визначення жанру цього роману має сенс, бо в ньому поєднані всі вищезазначені жанрові особливості. І не можна не погодитися з точкою зору Н. Овчаренко, що роман „втікає” від визначення певних жанрових рамок. „М. Етвуд створила жахливий портрет суспільства, витоки якого

стали особливо наочними після приходу до влади США адміністрації Рейгана – жорстокої, репресивної, небезпечної” [5, с. 137].

Роман М. Етвуд „Розповідь Служниці” – це модель суспільства, що побудовано на основі християнського фундаменталізму. Сам термін „фундаменталізм” уперше з’являється та набирає обертів у Сполучених Штатах Америки у 70–80-х рр. ХХ ст. як характеристика низки соціальних християнських груп, організованих ортодоксальними представниками Євангелістських церков. Пізніше цей термін, як зазначає І. Папаяні, входить до понятійно-категоріального апарату релігієзнавства [6, с. 88].

У романі простежено місце та призначення чотирьох складових релігії: Бога, Біблії, церкви, молитви. Релігійні сюжети роману – це перш за все біблійські, які подані як ціла низка символіко-алегоричних картин.

Текст роману дозволяє висунути припущення, що авторка продовжує в художній формі розвиток ідей З. Фрейда та Е. Фромма про авторитарну сторону релігії. М. Етвуд змальовує та акцентує увагу саме на авторитарній функції релігії. Про це свідчать картини в Республіці Галаад. Ось як зображує це М. Етвуд на прикладі жіночих молитвонад, молебнів: „Сьогодні – Жіноча Молитвонада. Транспарант ховає колишню назву – на честь колишнього Президента, якого вони застрелили. Під червоними літерами рядок дрібнішого шрифту, чорним, на початку і в кінці – блиск крилатого ока: Господь – надбання нації. Справа і зліва від виходу – невинуватих Охоронців дві пари, усього чотири, зброя збоку, погляд прямо. Майже як манекени в ательє, відмінні зачіски, форми вигладжені гіпсово-жорстокі молоді обличчя” [8, с. 57]. У статті А. Ковтун „Проблеми лексикографічної репрезентації релігійно-християнської лексики” первинне значення слова „молитися” – це благати, дуже просити; захоплюватися ким-, чим-небудь, схилитися перед кимось, чимось, дуже любити, обожнювати кого-небудь” [3, с. 49]. У романі молитва відбувається через примус, не особистою потребою. Молитвонади виконують каральні функції щодо тих, хто втратив віру в офіційну релігію Республіки Галаад [8, с. 85].

Але зовсім інше призначення мають молитви для дружин Командорів, вони їх замовляють. Замовлення молитов у Свитках Духу – ознака набожності й вірності режиму; звичайно ж, Дружини Командорів замовляють їх понад міру. Це дуже корисно для чоловічої кар’єри. „Є п’ять різних молитов: на здоров’я, багатство, смерть, народження та гріх. Замовляєш яку ти хочеш, набираєш номер, потім власний телефонний номер, щоб гроші зняли з рахунка, а потім набираєш, скільки разів ти хочеш повторити її” [8, с. 96].

Молитвонади та їх функції спрямовані на те, щоб знецінити найвище досягнення людства – свободу думки. Така техніка постійно практикується в різних релігійних конфесіях сьогодення. Наприклад, у Церкві Ісуса Христа Святих останніх днів, яка існує в Сполучених Штатах Америки. Мета її полягає в тому, щоб парафіяни перестали ставити запитання. Їм рекомендується лише молитися й не піддаватися гріховним думкам. Аналогічна ситуація змальована в романі М. Етвуд. Керівництво республіки не допускає вільнодумства, воно карає тих, хто

йде проти. У такий спосіб порушується ще одна проблема – покарання. У романі воно часто пов'язане із символікою чорного фургона, який періодично з'являється, несучи із собою смерть. Найчастіше він виринає, коли героїня охоплена відчаєм, розчаруванням. „Інколи чорний фургон з білим крилатим оком збоку. Вікна фургонів затемнені, а чоловіки на передніх сидіннях носять чорні окуляри: подвійна тьма. Фургони, звичайно, тихіші, за інші машини. Коли вони проїжджають, ми відводимо очі” [8, с. 99]. Фургон повільно пробирається вулицею, шукаючи; акула на полюванні. Він гальмує прямо перед нами. Двоє очей в сірих костюмах випливають із подвійних бокових дверей – хапають чоловіка. Схожий фургон можна спостерігати і в романі О. Солженіцина „Архіпелаг Гулаг”, де фургон („чорний воронок”) виконує подібні функції. Змальовуючи життя персонажів, письменниця використовує символ ока. Очі, які є усюди, використовують для того, щоб стежити за мешканцями Республіки Галаад. Цікавий той факт, що символ „всевидючого ока” можна помітити не лише в Республіці, його символіка є й на доларовій купюрі. Він знаходиться під пірамідою *Novus ordo seclorum* й перекладається „Новий світовий порядок”. Увівши цей символ у роман, авторка підкреслює, на нашу думку, що за допомогою „всевидючого ока” можна побудувати „новий світовий порядок”. І не випадково в романі Галаад порівняно з Іраном як однією з країн, де панує монотеократія. М. Етвуд звертається, тим самим, до зіставлення минулого, сучасного та майбутнього.

М. Етвуд досить ґрунтовно доводить, що релігія Республіки Галаад небезпечна, вона сприяє збідненню людського в людині, це одна з ілюзій людини. Така спрямованість роману продовжує фрейдівський погляд на релігію як на ілюзію, що З. Фрейд виклав у праці „Майбутнє однієї ілюзії”. Уповання на Бога головної героїні роману стало для неї ілюзією. „Але це моя особиста ілюзія, хміль від тієї реальності, яку я знала в минулому” [8, с. 136]. Звернення до теми релігії як ілюзії не випадкове, адже в умовах сучасного суспільства, як зазначає М. Горлач, релігія виконує переважно ілюзорно-компенсаторну функцію [2, с. 997]. Фредова, головний персонаж, говорить про ілюзії, полонянкою яких виявилася вона сама. Авторка з тонким психологізмом показує зовнішню та внутрішню поверхню релігійного кокону світосприйняття. Метафора платонівської „печери” добре маніфестує зовнішній бік „світу релігійного фанатизму” або псевдореальності, в якій перебуває героїня. На противагу ж зовнішньому, внутрішній світ та його істинна сутність залишається в самій людській душі, яка постійно перебуває у протистоянні із зовнішнім світом. Внутрішній її стан вже змирився з таким станом речей і лише один раз вона звертається до Бога. „Господи. Існуючий в Царстві Небесному, що є всередині. Я б хотіла, щоб ти сказав мені Ім'я Твоє – справжнє. Але й Ти підійде. Я б хотіла знати, що Ти замислив. Але щоб там не було, прошу Тебе, допоможи мені пережити це. Але, можливо, Ти тут ні до чого, але я ні секунду не сумніваюсь, що Ти саме це й планував – все, що тут відбувається” [8, с. 193]. Сама героїня в такій реальності частіше нагадує не живу людину, а „ляльку”, „тінь для самої себе”, яка

функціонує за сценарієм, що скоро повинен закінчитися. Вона – символ людини, яка за своєю суттю не є справжньою, оскільки не має можливості бути сама собою, все, що можна попрохати у такої людини, – це усвідомити штучність свого стану і визнати його [1, с. 64].

Екзистенційні складові релігійної свідомості – віра, любов, надія – втрачають своє значення в житті головної героїні. Їх просто немає у світі Республіки Галааду. Не дивно, з нашої точки зору, що вона втрачає віру і надію. Використовує Старий Заповіт, адже Новий, виходить з любові до „самого себе”, веде до прийняття себе реального і возз’єднання із собою істинним – значить актуалізування Бога в собі, а в романі відсутня така сюжетна лінія. Натомість „Віра – це лише вишите слово” [8, с. 233]. Фредова втратила не лише віру, надію, любов, які були в неї, що закінчилося трагедією. Зневіра стає однією з головних рис її існування. Не зазнає вона й добра, а зло постає перед нею в різних проявах.

Звернення до теми добро/зла не випадкове. Адже зло має глобальний характер. Одним із перших у світовій літературі до цієї теми звернувся Ф. Достоєвський у романі „Біси”. Символом зла стало зображення Ангелів в романі „Розповідь Служниці”.

У романі М. Етвуд персонажі сприймають настанови Біблії як примус. Вони не вбачають у ній книгу життя, „моральний кодекс”, за яким слід жити. Чому? Тому що настанови Біблії і реального життя Республіки Галаад вступають у конфлікт між собою. У республіці недозволено вільно користуватися Біблією. „Вставляє ключ, відкриває скриньку, виймає Біблію – звичайна Біблія, чорна обкладинка й золотий обріз. Біблію тримають під замком, щоб челядь не вкрала її. Біблія – це вибуховий пристрій: хто знає, що ми звідти почерпнемо, якщо до неї доберемося? Нам не дозволено зачитувати із неї – зачитує Командор, – нам недозволено читати. Наші голови повертаються до нього, ми завмерли в очікуванні: а ось і наша казка на ніч” [8, с. 24].

Епіграфом до роману стали цитати Біблії із книги „Буття”. Лейтмотивом роману є така теза: „І побачила Рахіль, що вона не народжує дітей Іакову, й позаздрила Рахіль сестрі своїй й сказала Іакову: дай мені дітей, а якщо не так, я помираю. Іаков розгнівався на Рахіль й сказав: хіба я Бог, який не дав тобі зачатку черева? Вона сказала: ось служниця моя Валла: піди до неї: хай вона народить на коліна мої, щоб і я мала дітей від неї” [8, с. 3].

У Біблії наголос зроблено на добровільнім бажанні мати дітей як своїх від служниці Валли. Підкреслимо, вільне бажання. У романі ж М. Етвуд змальовує картини примусового народження дітей та материнства, для чого створюється особлива група жінок „Служниці”. М. Етвуд репрезентує біблійні трактати як дихотомію чоловіче/жіноче. Вона проводить думку, що біблійні настанови про те, що жінка походить із ребра Адама, стають домінантою в Республіці Галаад. Доказом цього є і те, що ім’я головної героїні – це лише прізвище, номінальна частина від імені того джентльмена й присвійний суфікс. Такі імена давалися цим жінкам при прийнятті їх у будинок Командора й залишалися при виході із цього будинку [8, с. 310].

У Республіці Галаад має місце полігамія, яка практикувалась на ранніх етапах розвитку людської спільноти. Цей світ патріархальний за своєю формою. Жінка в такому суспільстві перетворюється на служницю для чоловіка. Вона в романі стає виконавцем чоловічої волі, другом людини, іншою статтю, а не людиною. Таким чином, у романі порушуються гендерні питання.

Отже, в романі М. Етвуд „Розповідь Служниці” подана картина християнського фундаменталізму в різних аспектах. У творі показані жахливі наслідки авторитарної функції релігії, яка в житті мешканців Республіки Галаад будується на примусі. Офіційна релігія Республіки Галаад – це спотворена ілюзія життя її мешканців.

Подальші дослідження вбачаємо у більш детальному аналізі окреслених проблем роману М. Етвуд „Розповідь Служниці”.

1. Бодрияр Ж. Прозрачность Зла / Ж. Бодрияр. – М. : Добросвет, 2000. – 258 с.
2. Горлач М. Основи філософських знань : підручник / Горлач М., Кремень В., С. Ніколаєнко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 1082 с.
3. Ковтун А. Проблеми лексикографічної репрезентації релігійно-християнської лексики / А. Ковтун // Дивослово. – 2010. – № 8. – С. 49–54.
4. Марчук М. Криза релігійності – проблема сучасності / Михайло Марчук // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 2005. – Вип. 242–243. Філософія. – С. 75–78.
5. Овчаренко Н. Канадський літературний канон на зламі століть / Н. Овчаренко. – К. : Видавництво гуманітарної літератури, 2006. – 311 с.
6. Папаяні І. Ідея повернення в релігійному фундаменталізмі: загальна характеристика / І. Папаяні. – Чернівці : Рута, 2005. – С. 87-91.
7. Тузовский И. Светлое завтра? Антиутопия футурологии и футурология антиутопии / И. Тузовский. – Челябинск, 2009. – 321 с.
8. Этвуд М. Рассказ Служанки / Маргарет Этвуд. – М. : Эксмо, 2006. – 352 с.

Аннотация

Рассматриваются религиозные сюжеты в дистопическом романе М. Этвуд „Рассказ Служанки”. Показано символически-аллегорические картины общества, которое живет по законам религии. На примере романа затронуты проблемы современного положения религии и ее места в жизни человека XXI века. В статье освещена также гендерная проблематика.

Ключевые слова: М. Этвуд, религия, Библия, иллюзия, вера, свобода, принуждение.

Summary

This article is devoted to the religious plots in distopia novel by M. Etwood „The Handmand’s Tale”. The allegoric pictures of society which lives according to the laws of religion weke shown. The problems of modern state of religion and its place in a life of a man of XXI century was shown on the example of the novel. The gender theme is also considered in the article.

Key words: M. Etwood, religion, Bible, illusion, belief, freedom, compulsion.

Стаття надійшла до редколегії 7.10.2010 р.